

ADEM HANDŽIĆ

ZAKONSKA ODREDBA (KĀNŪN) O TUZLANSKIM SOLANAMA

Poznato je da tuzlanski slani izvori imaju davnju prošlost. Thallöczy je smatrao da se vijest o borbi između ilirskih plemena Ardi-nejaca i Autarijata za slane izvore, o čemu je zabilježio Strabon, mogla odnositi i na slane izvore na području današnje Tuzle¹. Truhelka je bio istog mišljenja i datirao spomenute borbe pred prvu invaziju Kelta, tj. u V vijek prije nove ere², dok su drugi zastupali da se tu radi o slanim izvorima oko današnjeg Konjica, jer su spomenuta ilirska plemena i prije provale Kelta živjela u dolini Neretve. Međutim, najnovija arheološka ispitivanja u samim mjestima Gornje i Donje Tuzle pokazuju da su u obadva mjesta postojala značajnija naselja još u neolitu³, pa se tim izvorima, izgleda, koristio još neolitski čovjek.

Određenije podatke o slanim izvorima nalazimo u riskoj toponomastici, jer su Rimljani današnje tuzlansko područje nazvali Salenes (Soli), što znači da su njima slani izvori bili dobro poznati. Iako je to područje i u srednjevjekovnoj bosanskoj državi nazivano Soli, u izvorima iz tog perioda nema uopće spomena o proizvodnji soli⁴. Organizovana državna proizvodnja soli započela je tek u tursko doba. Zakonska odredba koju ovdje donosimo pretstavlja do sada najraniji izvor o eksploataciji tih slanih izvora. Karakteristično je da nam ta odredba, kao ni ma koji drugi izvor, ne pruža nikakav podatak o tome u kakvom su stanju te slane izvore Turci zatekli.

Original te Zakonske odredbe nalazi se u detaljnom defteru Zvorničkog sandžaka iz 1548 godine⁵. Po naređenju sultana Sulejmana taj sandžak je popisao Hasan sin Jusufov, nazir carskih rudnika⁶. Počeo je polovinom safera 955 (krajem marta 1548), a završio

¹ L. Thallöczy, *O značenju imena Bosna*, GZM I, 1889, 8—9.

² C. Truhelka, *Nešto o bosanskim solanama*, GZM XII, 1900, 575—580.

³ I. Puš, *Neolitsko naselje u Tuzli*, Zavičajni muzej Tuzla. Clanci i građa I, 1957, 85—102; B. Čović, *Rezultati sondiranja na preistoriskom naselju u G. Tuzli*, GZM 1960 (u štampi).

⁴ K. Jireček, *Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti Srednjeg vijeka*, Dubrovnik 1915, 38—9.

⁵ Istanbul, Bašvekalet, Aršivi (BVA), *Tapu defter br. 260*.

⁶ Nazir Hasan je bio vrstan finansiski stručnjak. Defter br. 260, što ga je on sačinio za 5 mjeseci, ističe se svojom urednošću i preciznošću nad drugim detaljnim defterom: toga sandžaka iz 1600—1604

ga krajem redžepa (početkom septembra) iste godine — kako je izneseno u uvodu deftera. Do danas nije poznato da ma na kom drugom mjetu postoji prepis ove odredbe, niti bilo kakav tekst druge redakcije, pa je jedini izvor za njeno izdanje bio spomenuti tekst. U ovom obliku odredba se nije mogla nalaziti u nekom ranijem defteru toga sandžaka, niti je pak ponovljena u kasnijem detaljnom defteru iz 1600—1604 godine. Odredba do danas nije bila nigdje objavljena, a prilikom izdanja I sv. Zakonskih spomenika — Kanuna i kanun-nama, izdanja Orijentalnog instituta ostala je sasvim pre-videna.

Zatečena rudarska privreda u Bosni normirana je posebnim turskim zakonima koji su u našoj nauci više puta i kritički izdavani i o kojima su pisane posebne studije, ali se nigdje u ovim zakonima ne govori o tuzlanskim solanama⁷. To zbog toga što su Turci zatekli razvijenu rudarsku privredu, pa su rudarski zakoni doneseni ranije, a iskorišćavanje soli je bilo u početnoj fazi. Osim toga, problematika rudnika i solana je različita, pa je bilo potrebno da se donese posebna odredba. Dok tursko rudarstvo u Bosni ima samo istoriski značaj, jer je već u XVII vijeku gotovo definitivno prestala eksploatacija ruda, dotle ova privredna grana danas ima mnogo veći značaj nego što je imala u prošlosti.

Ova odredba nema nikakvog naslova, ali smatramo da pretstavlja kanun o tuzlanskim solanama na koji ukazuje kanun-nama Zvorničkog sandžaka iz iste godine: »Kako raja solane na pruće i ljeti i zimi prenose kolima drva i imaju mnogo životnih troškova, zavedeno je u starom defteru da se od njihovih žita uzme kao deseti-na deseti dio, a da se salarija ne uzima. I, doista, pošto je očevitna njihova služba u pomenutom poslu, koji im je povjeren i cjelokupni njihov trud, to je po starom načinu zabilježeno u novi carski defter. A status i zakon solane na pruće zavedeni su na odgovarajućem mjestu«⁸.

Pošto se ovaj kanun nalazi u istom defteru u kojem se nalazi i spomenuta kanun-nama, ali ne na početku kao obično, nego »na odgovarajućem mjestu«, tj. kod popisa obadvije Tuzle i to u sredini, poslije popisa Gornjotuzlanske nahije, a prije popisa kasabe Donje Tuzle — prema tome nema nikakve sumnje u to da ova odredba pretstavlja spomenuti zakon. Pitanje je samo da li je to uopće i prva izdata odredba o tim solanama, ili je postojala još i neka ranija odredba. To pitanje razmatraćemo u pogovoru.

godine, koji je prema tome rađen 4 godine. Nema sumnje da je to isti onaj Hasan nazir ili Hasan čelebija, sin Jusufov koji je 1550 godine utemeljio poznatu Aladžu džamiju u rodnom mjestu Foči (A. Bejtić, *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Naše starine III, Sarajevo 1956,60). Nešto prije 1548 godine bio je i nazir na skelji u Neretvi (Gabeli). Tu je imao i jedno zemljište u samom mjestu koje je kasnije uvakufio za spomenutu džamiju (Dubrovnik, Državni arhiv (DAD), *Acta Turcarum*

C8/39a, C8/23c i 1445a).

⁷ F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, GZM, XXV, 1913; V. Skarić, *Turski rukopisi o rudarskim poslovima*, Spomenik SKA, LXXIX; Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Bosni i Srbiji*, posebno izdanje SKA, knj. CXXVII, 1939; N. Filipović, *Kanun rudnika Srebrenice i Sasaa*, Kanuni i kanun-nama, 1957; R. Muredizović, *Bosanski majdani za turske uprave*, GZM, XXX, 1918.

⁸ Kanuni i kanun-nama, 107 i 119. Špacioniranje je naše.

حالیا فرمان شریف عالیشان ایله ولایت ازورنیق مجدداً تحریر اولندقدہ مملحہ چوب احوالی کوریلوب دفتر عتیق سلطانیده مملحہ بالادن هر هفته ده بر کونلک چکیلین صو خالص میری ایچون ضبط اولنوب و باقی قلان⁹ الت¹⁰ کونلک صودن بر وجه نقد میرییه هر کونلکدن طقسان بشر اقیچه محصول قید اولنمش بولنوب و مملحہ زیردن داخی هر هفته ده بر کونلک خالص¹¹ میری ایچون ضبط اولنوب باقی قلان⁹ الت¹⁰ کونلک محصولایی بر وجه نقد هر کونلکدن یتمش بشر اقیچه حاصل قید اولنمش بولنوب اما محاسبات امنایه موجبجه مملحہ بالاده هفته ده میری ایچون اولان بر کونلک دن¹² یومی اکیوز سکسار اقیچه کوستریلوب حصه رنجبران دن هفته ده التشر کونلکدن میری ایچون یومی یوز قورق اقیچه حاصل بولنوب و مملحہ زیرده هفته ده بر کونلک میری ایچون ضبط اولنان بر کونلک محصولدن یومی اوچیوز اوتوز التشر اقیچه حصه رنجبران دن¹³ الت¹⁰ کونلکدن میری ایچون یومی یوز التشر سکر اقیچه حاصل بولنوب ایکی مملحه دن سنوی محصوللری حساب اولنوب دفتر عتیق سلطانی موجبجه سنوی التشر بر بیک اوچیوز طقسان یدی اقیچه حاصل قید اولنمش ایکن شمد کیچالده¹⁴ محاسبات امنایه موجبجه سنوی یوزیکرم¹⁵ طوقوز بیک سکر یوز الی الت¹⁰ اقیچه حاصل اولوب دفتر عتیق سلطانیده قید اولنندن زیاده سنوی التشر سکر بیک درتیوز التشر بر اقیچه بولنماغن سبی تفتیش و تفحص اولندقدہ شویله ظاهر اولدیکه

مقدما طوزک رواجی اولیوب و رعایا و رنجبران طایفه سی لوازماتن کورمکه قادر اولیوب بالضروری نیجه کونلکلر بطال قلوب ایام بظالیه دن داخی میری ایچون بر وجه نقد قید اولنان اقیچه لر رنجبران دن و حصه دار اولان رعایان التشر ایله نیجه کمسنلر مفلس قلوب¹⁶ بالضروری رعایان نیجه کمسنلر جلای وطن ادوب¹⁷ صکره و ندیک ایله عدوات اولدوغی

⁹ قلان

¹⁰ الت

¹¹ خالص صو

¹² کونلکدن

¹³ رنجبران دن

¹⁴ شمدیکی حالده

¹⁵ یکرمی

¹⁶ قلوب

¹⁷ ایدوب

زمانده طوزه احتیاج اولوب طوزك رواجی اولماغین اول زمانده ذکر اولان¹⁸ مسلحه لره بوات سلطانیه امین اولان محمد وعیسی میرییه نفع اولق فهم اتماکین قصبیتین مزبوره اهل وقوفیه ورنجبران ورعایا و متصرف اولان حصه دارلر اختیارلری ورضالریله شویله مقور ایلمش لرکه

هفتهده بوجه تقد الت¹⁹ کونلک محصولک اوچ کونلک محصولی خالص میری ایچون ضبط اولنه و نصف اخر اولان اوچ کونلک محصولی رنجبران کندولر متصرف اولوب میری ایچون اولان درت کونلک محصوله لازم و مهم اولان اودونی اولامنا و مباشرین میری ایچون کفایت قدری الوب اندن زاید قیلان²⁰ اودونی رنجبران الالر و حاصل اولان طوز زمانده²¹ اولامیر طوز بیع اولنه اندن صکره رنجبران بیع ایله لر اول سبب ایله بطالیه اولیوب و امانا و مباشرین درت کونلک محصولی بو وجهله میری ایچون ضبط اتمک ایله مال میرییه نفع کلی اولش بولوب و ذکر اولان مسلحه لر مهماتی ایچون اودن کتور مکه خاص تعیین اولنان رعایا اودون خدمتی مقابله سنده دفتر عتیق سلطانیه عوارض دیوانیه دن و سالاریه دن معاف اولوب ذکر اولان خاص رعایاسی رنجبرانه داخی اچمه لر یله اودون کتوروب عوارضدن معافیتلری سببی ایله رنجبران معافیتلری²² اولماغین رنجبرانه عاید اولان اوچر کونلکدن داخی میرییه بو مقدار حاصل طلب اولوب حصه رنجبران اولان کونلکلرده بعض کونلکلر قدیمدن ایکی جامع شریفک اهل وظایفه و بعض اجزایه وقف اولنمش بولوب اهل وظایف و متولیلر ورعایا و رنجبران طایفه سی جمع اولوب دیدیلرکه

درت کونلک میری طوز ایچون لازم اولان اودونی مقدم امانا و مباشرین المتق ایله اودون خصوصنده مضایقه مز وارددر و اولامیر میلح بیع اولنشق ایله نیجه طوزلر و مز بیع اولنمز و لوازما تنزه علم قدرندن نیجه کونلکلر بطالیه قلمور²³ لکن عوارض دیوانیه دن معاف

¹⁸ اولنان

¹⁹ زمانده

²⁰ Ovdje je orig. tekst oštećen, ali iz elemenata koji se naziru, i prema smislu treba معافیتلری. Inače je po-

stojala poteškoća prilikom dešifrovanja teksta, jer je original vrlo sitno pisan i na više mjesta teško čitljiv.

²¹ قالمور

اولان قوارعايى اقيچمز ايله هر زمانده اودون كتورمكده معاونتارى ظاهر در مقابله سنده مملحه زيردن هر كونلكدن اكيشر سپت طوز و مملحه بالادن هر كونلكده دردر چبره صو طيب خاطر و رضامز ايله ميوي ايجون امنايه و مباشرينه ويرمكه قبول ايده روز ديورضا كوستر مكين حساب اولنوب ايكيشر سپت طوز بيع اولدوقده يكر ميشر اقيچدن و درت چبره صويكرم 15 دردر اقيچدن سنوي ميريه اللى بيك يديوز اقيچسى ظاهر اولوب خصوص مزبور مفصلا پايه سريو اعلايه عرض اولدوقده وجه مشروح اورزه اولدوغى مال ميريه انفع اولماغين مفصلا دفتر جديد خاقانيه قيد اولناسنه فرمان اولناسين قيد اولدى

Prevod

Kako je sada, prema časnoj i uzvišenoj carskoj zapovijedi ponovo popisano Zvornički vilajet, pregledano je stanje »Čob-solane« i ustanovljeno sljedeće:

U ranijem carskom defteru zapisano je da se od »Gornje solane« svake sedmice jednodnevna količina čiste vode uzima za državnu blagajnu, a od ostalih šest dana (dobivene) vode upisan je državnoj blagajni prihod u novcu po 95 akči za svaki dan. I od »Donje solane« je takođe prihod od jednodnevne količine čiste (vode) u sedmici uziman za državnu blagajnu, a od ostalih šest dana u sedmici upisan je državnoj blagajni prihod u novcu po 75 akči dnevno. Ali, na temelju proračuna emina pokazalo se da u Gornjoj solani prihod od jednog dana u sedmici, koji je zadržan za državnu blagajnu, iznosi 280 akči, a od ostalih šest radničkih dana u sedmici po 140 akči dnevno. U Donjoj solani jednodnevni prihod u sedmici, koji je zadržan za državnu blagajnu, iznosi po 336 akči dnevno, a prihod državnoj blagajni od dijela radnika (solara), tj. od ostalih šest dana u sedmici iznosi po 168 akči dnevno. O prihodima obadvije solane napravljen je godišnji proračun. Kako je prema ranijem carskom defteru cjelokupan godišnji prihod od obadvije solane upisan na iznos od 61.397 akči, i kako na temelju sadašnjeg finansiskog pregleda godišnji prihod državnoj blagajni iznosi 129.856 akči, (što je) za 68.461 akču više nego je upisano u ranijem carskom defteru, i kako je zbog toga izvršeno provjeravanje i kontrola — postalo je jasno sljedeće:

Ranije je bio slab promet sa solju, pa raja i radnici nisu bili u mogućnosti da izvrše što je potrebno, te su mnogi dani morali ostati neiskorišćeni. Od radnika i raje-sudionika uzimao se za državnu blagajnu ubilježeni iznos u novcu i za neiskorišćene dane, pa su mnogi osiromašili, a mnogi su morali ostaviti i svoje domove. Zatim, za vrijeme rata sa Venecijom, kada se osjećala oskudica i potražnja soli bila velika, tadašnji emini sa carskim beratom spomenutih solana — Mehmed i İsa — shvatili su opću korist za državnu blagajnu i uz pristanak i odobrenje iskusnih ljudi (stručnjaka), radnika i raje-sudionika spomenutih kasaba zaključili su sljedeće:

Prihod od šest dana u sedmici koji se naplaćivao u novcu neka se uzme za carsku blagajnu čist prihod od tri dana, a s prihodom od (preostala) tri dana, što čini drugu polovinu, neka raspolažu sami radnici. Drvo potrebno za (proizvodnju) soli u četiri dana, koja pripadaju carskoj blagajni, pribavljaće emini i mubaširi koliko bude potrebno, a što poslije toga preostane neka uzmu radnici. Kada se so proizvede, neka se prvo prodaje državna so, a poslije toga neka radnici prodaju svoju so. Na taj način neće biti neiskorišćenih dana. Našlo se da je državi učinjena opća korist time što su emini i mubaširi zadržali za carsku blagajnu prihode od četiri dana. Raja carskog hasa, koja je donosila drva za potrebe spomenutih solana, bila je u starom carskom defteru za svoju službu u pogledu drva oslobođena od avariz-i divanije i salarije.

Spomenuta raja carskog hasa dužna je da uz plaću donosi drva i radnicima. Zbog toga što je od avariza oslobođena, a pošto su i radnici oslobođeni, tražiće se jedna količina prihoda za državnu blagajnu i od ona tri dana koji pripadaju radnicima. Ustanovilo se da su neki dani od onih koji pripadaju radnicima još od ranije zavještani (uvakufljeni) službenicima dviju džamija i za druge potrebe.

Službenici, mutevelije i raja sastali su se i zaključili sljedeće: Mi oskudijevamo u drvima zbog toga što su emini i mubaširi uzimali drvo potrebno za (proizvodnju) soli u četiri državna dana. Kako se prvo prodavala državna so, to je mnoga naša ostala neprodana. Zbog toga što se naše potrebe nisu mogle zadovoljiti, mnogi su dani ostali neiskorišćeni. Jasno je opet da će uvijek seoska raja, koja je oslobođena od avariz-i divanije, za naš novac pomagati (proizvodnju) donošenjem drva, pa smo zato prihvatili da od svakog dana Donje solane dobrovoljno i sa zadovoljstvom dadnemo eminima i mubaširima za carsku blagajnu po dva sepeta soli, a od Gornje solane od svakog dana po četiri čabra vode. Obračunato je da dva sepeta soli po 20 akči i četiri čabra vode po 24 akče daju godišnji prihod carskoj blagajni u iznosu od 50.700 akči.

Kada je o spomenutom pitanju carskom prijestolju upućen opširan izvještaj, i pošto će carskoj miriji na opisani način biti korisnije, te budući da je (stigla) carska zapovijed da se opširno unese u novi carski defter — to je tako i upisano.

POGOVOR

Područje župe Soli definitivno je palo pod tursku vlast 1512 godine²². Nema sumnje u to da su još ranije slani izvori sa naseljima nazivani Gornje i Donje Soli, pa su Turci značenje tih imena samo preveli i u obliku arapsko-perziske konstrukcije svoje nahije nazvali »Memleha-i Bala« i »Memleha-i Zir« (Gornja i Donja Solana). Gornjotuzlanska nahija spominje se prvi put sredinom juna 1515 godine²³, dok se zajedno obadvije nahije kao crski has u sastavu kadiluka Srebrenice spominju u prvom sumarnom defteru Zvornič-

²² V. Klaić, *Povjest Hrvata, II*, 250; C. Truhelka, *Naši gradovi*, Sarajevo 1904, 71; *Naše starine I*, Sa-

rajevo 1953, 40.

²³ Makarska, Franjevački samostan, *Turske isprave M 3*.

kog sandžaka²⁴. Taj defter nije datiran, ali je svakako nastao nešto poslije spomenute godine. Iz tog deftera saznajemo da je naselje zatečeno na mjestu današje Gornje Tuzle nazivano »selo Izvorište«. Najvjerovatnije da je svoje ime dobilo po slanim izvorima još u Srednjem vijeku. U Izvorištu je u to vrijeme postojao i trg (bazar). Koliki je broj kuća imalo to naselje u defteru nije označeno, kao što to nije označeno ni za naselja i sela u drugim nahijama. Od tržne takse i pristojbe mlađarine u Izvorištu upisan je državnoj blagajni prihod od 3.520 akči. U samoj Gornjotuzlanskoj nahiji upisano je 26 sela bez pojedinačnog evidentiranja prihoda od naturalne rente, sa sumarnim godišnjim prihodom od 73.840 akči i 2.480 akči od pristojbi: nijabeta, mlađarine i bad-i have. U Donjotuzlanskoj nahiji nije ubilježeno nikakvo naselje pod tim ili drugim imenom u kojem se održavao bazar, a nahija je brojila 56 sela sa sumarnim godišnjim prihodom od 94.375 akči. U poređenju s kasnijim popisima ovako mali prihod od obadvije nahije ne ukazuje na to da je tada državna blagajna imala kakve prihode i od proizvodnje soli. Vjerovatno su obadvije nahije, usljed još nesređenih privrednih i političkih prilika, date jevtino pod mukatu.

Prvi podaci o proizvodnji soli, po svemu izgleda, datiraju iz 1533 godine. U sumarnom popisu Zvorničkog sandžaka iz te godine²⁵ Gornja Tuzla je upisana kao »varoš Memleha-i Bala« sa 144 muslimanske i 10 kršćanskih kuća, a Izvorište je ubilježeno kao prvo selo istoimene nahije sa 20 kršćanskih i 3 muslimanske kuće. Petnaest godina kasnije (1548) Izvorište se spominje kao mahala kasabe Gornja Tuzla je upisana kao »varoš Memleha-i Bala« sa 144 muslimanske sastojao od dvije mahale: 1) mahala Varoš sa 7 kršćanskih kuća i 2) mahala Izvorište sa 16 kršćanskih kuća, od kojih su 11 bile starosjedilačke, a 5 kuća su bili doseljenici sa sela. Kasnije se u izvorima nazivu Izvorište izgubio svaki trag, a nije se sačuvao ni u tradiciji. I Donja Tuzla je 1533 godine upisana kao varoš, ali samo sa 53 kuće i to: 46 kršćanskih i 7 muslimanskih²⁷. Upadljivo je to što se zbir prihoda naturalne rente po selima u obadvije nahije ne slaže za znatan znos sa ukupnim zbirom prihoda obadviju nahija. Tako stvarni zbir prihoda u Gornjotuzlanskoj nahiji iznosi 76.882 akče, dok je kao sumaran prihod te nahije ubilježen iznos od 119.682 akče, — razlika je 32.800 akči. U Donjotuzlanskoj nahiji stvarni zbir prihoda po selima iznosi 95.025 akči, dok je kao sumaran prihod nahije ubilježen iznos od 117.350 akči, — razlika je, dakle, 22.325 akči. Zbir obadviju razlika iznosi 55.125 akči. Taj se iznos, po našem mišljenju, odnosio na proizvodnju soli koja tu, u zbirnom defteru, nije označena. Zna se, međutim, da su uvijek sastavljana dva deftera, sumarni i detaljni. U našem slučaju imamo i izričit dokaz za to, jer se na prvoj stranici sumarnog deftera iz 1533 godine ukazuje na detaljni defter. Prema tome iste godine je sastavljen i detaljni defter Zvorničkog sandžaka, koji do danas nije pronađen. Taj detaljni defter je mogao biti isti onaj »raniji carski defter« u kojem se, prema našem kanunu, »prihodi od obadviju solana upisani na iznos od 61.397 akči«. Zašto se spomenuta

²⁴ BVA, Tapu defter br. 171.

²⁵ BVA, Tapu defter br. 173.

²⁶ BVA, Tapu defter br. 260.

²⁷ BVA, Tapu defter br. 173.

razlika u sumarnom defteru ne podudara u potpunosti sa prihodima od soli u detaljnom defteru, tj. sa iznosom od 61.397 akči, teško je reći. Možemo spomenuti samo to da se sumarni defteri nisu uvijek u pojedinostima slagali sa detaljnim defterima iz istog vremena, prema kojima su prvi sastavljeni.

Iako se u našem kanunu ne spominje nikakva ranija odredba o tim solanama moguće je da je takva odredba postajala iz slijedećih razloga:

1) Sasvim bi bilo logično da je o tim solanama, koje su »prema ranijem defteru« donosile državi godišnji prihod od 61.397 akči; postojala i neka ranija odredba koja je mogla biti i donesena u tom ranijem defteru.

2) Ako pažljivije razmotrimo ovu odredbu, vidjećemo da se pretežno odnosi na način evidentiranja državnih prihoda u dva deftera (1533 i 1548) i pretstavlja, ustvari, parafrazu više zakonskih odredaba, i to: a) odredbe o ranijem popisu, prema kojem je prihod obadviju solana bio znatno manji; b) ponovljene odredbe o finansijskoj kontroli poslovanja solana, jer se proizvodnja znatno povećala; c) zaključka i predloga (arz) zainteresovanih, tj. predstavnika fiskusa, zakupnika mukata, legatora i solara iz aspekta povećane proizvodnje, prema kojem je trebalo da se država znatno više angažuje i preuzme cjelokupnu kontrolu nad proizvodnjom; d) carske zapovijedi kojom je sankcionisan gornji izvještaj i naređeno analogno knjiženje.

Ako usvojimo gornju pretpostavku da je prva odredba mogla biti donesena uz defter iz 1533 godine, ona se po sadržaju morala razlikovati od kasnije odredbe. Zakonska odredba iz 1548 godine ne bi, dakle, bila prepis ranije odredbe, jer bi u tom slučaju otpalo sve ono što se tiče inspekcije prihoda, kao i spomen o ratu sa Venecijom, i sve što je u vezi s tim rečeno. Veliki nedostatak naše odredbe je u tome što nam ništa ne govori o načinu proizvodnje, a ono, što je o tome izvijestio Dubrovčanin Atanasije Dordić 1626 godine, čemu bi se trebalo pripisati i postanak naziva »Čob-solana«²⁸, nije dovoljno jasno. Kako Dordić spominje kao primitivan način proizvodnje sita od šiblja kroz koje se polagano cijedila slana voda i taložila so, moglo bi se reći da su Turci zatekli pretežno ovakav način eksploatacije, pa su po šiblju dali i naziv ovim solanama²⁹. Isto tako u našoj odredbi nedostaje važan podatak o tome koliki je bio količinski prihod da bi na temelju toga saznali o stvarnom kapacitetu solana. Kao mjera soli spominje se sepet, a mjera vode čabar, ali, koliko su te mjere iznosile, nije nam poznato kao ni to zašto se u Gornjoj solani ušur, odnosno doprinos za donošenje drva davao čabrom slane vode, a u Donjoj solani sepetom soli. Karakteristično je da su prihodi od nekih dana, kojima su raspolagali solari, odnosno amaldari, uvakufljeni za izdržavanje vakufskih službenika. Sepet svakako nije ovdje pretstavljao standardnu mjeru soli, kao što je bio muzur (modij) na uvoznim skelama Jadrana. Ali ko-

²⁸ Čob = Holz, Holzstück, Balken, Stock, Stäbchen, Zauberstab, Stiel oder Stengel; Halm; Splitter, Spänchen; Auskehricht. Unrath (J. T. Zenker, *Türkisch — arabisch —*

persisches Handwörterbuch, Leipzig 1866).

²⁹ Truhelka, *isto*, GZM XII, 1900, 575—580.

A. Handžić, Kanun o tuzlanskim
solanama

Faksimil kanuna. Original u Istanbulu,
Bašvekalet aršivi, Tapu defter № 260, folio 73 v.

ličinski je pretstavljao veću mjeru, jer je muzur bio mjera od 42 oke⁸⁰, a cijena mu je u ovo vrijeme bila u Novom 13 akči, a u Gabeli 12 akči⁸¹. Kako vidimo, sepet je računat po 20 akči, samo treba imati na umu da je so u Bosni u normalno vrijeme bila najmanje tri puta skuplja nego na Jadranu.

Pitanje je kada je donesena ova odredba. Podatak o ratu sa Venecijom i nestašicom soli odgovara na to pitanje. Iako se ona nalazi u defteru iz 1548 godine, nema sumnje u to da je donesena za vrijeme rata sa Venecijom (1537—1540), odnosno poslije 1538 godine. U to vrijeme je Bosna i Hercegovina u pogledu nabavke soli bila zaista u teškom položaju. Turska je 1538 godine privremeno izgubila Hercegnovi, čije su solane i veliko tržište solju još od 1482 godine snabdijevale znatne dijelove Hercegovine⁸². U augustu 1539 godine Turci su, istina, povratili Novi, dobivši još i Risan, ali su na drugim stranama bili prilično ugroženi. Osim toga, borbe u zalivu Boke Kotorske onemogućile su rad carskih has-solana u Grblju za cijelo vrijeme rata, kao što je to bio slučaj za vrijeme trajanja i svih kasnijih ratova sa Venecijom⁸³. Prestao je bosanski karavanski saobraćaj sa mletačkim solanama u Šibeniku. I u Makarskoj, važnoj skeli za so, glavni su uvoznici prije toga rata bili mletački trgovci. Veliki trg Neretva (Gabela) također je bio ugrožen, ne zbog toga što ovamo nisu dopremali svoju so mletački trgovci, nego su Mlečani u znatnoj mjeri ometali i Dubrovčanima prilazak toj skeli. Ostali su jedini uvoznici Dubrovčani i to preko Dubrovnika, Slanog, Stona i donekle Neretve, a poslije 1539 godine i preko novske skele. Nije isključeno da je u to vrijeme Osmanska država morala uvoziti so u Bosnu i sa drugih strana. To su razlozi oskudice soli u Bosni u to doba.

Analogno ovoj Zakonskoj odredbi prihvodi od solana ubilježeni su u defter iz 1548 godine kako slijedi:

Gornja Solana

۵۹ ۶۳۲ = عن محصول ملح في سنة Godišnji prihod od soli = 59.632
 (od toga) 52 državna dana po
 ۱۲ ۵۶۰ = ایام بیری ۵۲ ہر بوم فی ۲۸۰ 280 = 14.560,
 نصف ایام رنجبران ۳۱۳ ہوما ہر بوم فی polovina radničkih dana; 313 dana
 ۷۵ ۰۷۲ = ۱۷۰ po 140 = 45.072.

⁸⁰ DAD, Acta Turcarum A8/94a.

⁸¹ U solanama: u Grblju i Stonu so je računata po akču niže od cijene na trgovima na kojima je prodavana. Tako je u Grblju cijena iznosila 12, a u Stonu 11 akči po muzuru (DAD, Acta Turcarum C8/53a).

⁸² Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma I*, 2, br. 885, 891, 914, 975, 910, 911, 915; C. Truhelka, *Turško-slovenski spomenici*, GZM

XXIII, 1911, br. 81, 89, 102, 110, 114, 116 i 120.

⁸³ V. St. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Kolo XXIV, 1922; J. Erdeljanović, *Stara Crna Gora*, Srp. etn. zb. XXXIX, 1926; J. N. Tomić, *O crnogorskom ustanku u početku Morejskog rata (1684 i 1685)*, Letopis Matice srp., sv. III, 1903; Isti, *Crna Gora za Morejskog rata (1684—1699)*, SKA, Beograd 1907.

Donja Solana

عن محصول ملح في سنة = 70.224 *Godišnji prihod od soli = 70.224*
 ۷۰ ۲۲۴ = ۷۰ ۲۲۴
 (od toga) 52 državna dana u
 ایام میری فی سنہ ۵۷ یوم ہر یوم فی ۳۳۶
 godini po 336,
 نصف حصہ میری عن حصہ رنجبران فی سنہ
 ۱۵۷ یوم ہر یوم فی ۳۴۳۳۶
 (i) polovina fiskusu od prihoda
 radnika; 157 dana u godini po 336.

Iz gornjeg izlaganja proizlazi da se u vremenu između 1533 i 1548, odnosno oko 1540 godine državni prihodi od tuzlanskih solana više nego udvostručili. Dok su ranije prihodi tih solana iznosili 61.397 akči, od čega je, prema visini zakupa, na gornjotuzlansku solanu otpadalo 34.363, a na donjotuzlansku 27.034 akče, donošenjem zakonske odredbe cjelokupni prihodi su porasli na 129.856 akči. Upada u oči to što taj porast prihoda nije bio proporcionalan. Dok su ranije bili veći prihodi od gornjotuzlanske solane, dotle je ovom odredbom ustanovljen obrnut omjer u tim prihodima. Prema tome osobito je povećana proizvodnja donjotuzlanske solane. Isti državni prihodi od tih solana ubilježeni su bez ikakve promjene i u detaljnom defteru Zvorničkog sandžaka iz 1600—1604 godine³⁴, štaviše oni su ostali isti i 1786 godine³⁵. Na temelju toga može se reći da su prihodi tih solana ostali isti kroz cijelo vrijeme turske vlasti u Bosni, a prema tome se nije mijenjao ni način proizvodnje.

³⁴ Kako se vidi, knjiženje u defteru razlikuje se od formulacije u zakonskoj odredbi utoliko što državni prihodi nisu iskazani kao puna 4 dana, nego $1 + \frac{6}{2}$, a prihodi solara $\frac{6}{2}$, što je računski isto. Ali nije primijenjen isti princip prilikom obračuna. Dok je kod Gornje solane iskazano $52 + 31\frac{1}{2}$ dana i pogrešno izmjesen zbir za 1.252 akče na štetu pri-

vatnika, dotle je u Donjoj solani ubilježeno 52 + 157 dana, pa bi privatnicima ostalo 156 dana. Ovdje je, dakle, za 168 akči manje iskazan prihod solara od državnih prihoda.

³⁵ BVA, *Tapu defter br. 83.*

³⁶ S. Hodžić, *Turski dokumenti sa tuzlanskog područja, Zavičajni muzej Tuzla, Članci i građa I, dok. br. 13.*

ZUSAMMENFASSUNG

DER KANON ÜBER DIE SALZWERKE IN TUZLA

Obwohl das Gebiet von Tuzla seit den Römern noch heute den Namen Salenes (Salze) trägt, wird die Salzproduktion in den Urkunden aus der vortürkischen Epoche nirgends erwähnt. Die vom Staat organisierte Salzerzeugung begann erst zur Zeit der Türken, die den Namen dieses Gebietes übersetzten und ihre »Nahijas«, die wegen ihrer salzhaltigen Quellen beretis anfänglich kaiserliches »Has« wurden, »Memleha-i Bala« und »Memleha-i Zir« (Ober- und Untersalzwerk) nannten.

Der von uns bekanntgemachte Kanon stellt die älteste Urkunde hinsichtlich dieser Salzwerke dar. Er wurde bis heute weder veröffentlicht noch berief sich jemand auf ihn. Das Original des Kanons befindet sich im ausführlichen Defter des Zvorniker Sandjaks aus dem Jahre 1548. Wie es scheint, stellen die von den Türken genannten »Çob-Salzwerke« (Salzwerke auf Stäben oder Ruten) die ursprüngliche Salzproduktionsart, die hier vorgefunden ist, dar. Ansonsten bestand die Haupterzeugungsart von Salz zur Zeit der Osmanen im Auskochen salzigen Wassers in grossen, flachen Kesseln. Aus dem Kanon ist ersichtlich, dass bis zu seiner Bekanntmachung die Staatseinkünfte jährlich 61.397 Aktschen betragen. In dieser Zeit erzeugte der osmanische Staat nur einmal wöchentlich Salz in eigener Regie, während sechs Produktionstrage in Pacht gegeben wurden. Da der Salzproduktion gering einträglich war — es genügte das Einfuhrsalz aus Dubrovnik und Venedig — gaben ihn die Salzerzeuger manchmal auf und zogen in andere Länder.

Die Salzeinfuhreinsetzung aus Venedig nach Bosnien während des türkisch-venezianischen Krieges zwischen 1537 und 1540 hatte eine Ermangelung an Salz zu Folge, und so scheint es, ist dieser Kanon noch vor Ende des oben erwähnten Krieges erlassen. Von nun an erzeugte der Staat nur vier Tage wöchentlich Salz, während er drei Tage in der Woche verpachtete. Dadurch hatten sich die Staatseinnahmen mehr als verdoppelt; sie betragen jährlich 129.856 Aktschen. Während die Salzwerke von Ober Tuzla früher über grössere Verhältnis feststellbar und so wuchsen besonders die Einnahmen der Salzwerke von Unter Tuzla bedeutend. Wie es scheint, ist der durch den Kanon festgelgte Produktionsumfang während der ganzen Zeit der türkischen Herrschaft in Bosnien unverändert geblieben, da die aus 1548 sowie 1600² von der Salzwerken vermerkten Geldeinnahmen mit denen aus dem Jahre 1786 vollends übereinstimmen.

Ein besonderes Problem stellte das Holzanschaffen dar. Die christlichen Bauern waren verpflichtet, das ganze Jahr hindurch Brennholz herbeizuführen und waren wegen dieses Dienstes der Steuerlast der avariz-i divaniyye, tekalif-i örfiyye und salariye enthoben.

1. Istanbul, Başvekalet Arşivi, Tapu defter No. 260

2. Istanbul, Tapu defter No. 83

ZUSAMMENFASSUNG

DER KANON ÜBER DIE SALZWERKE IN TUZLA

Obwohl das Gebiet von Tuzla seit den Römern noch heute den Namen Salenes (Salze) trägt, wird die Salzproduktion in den Urkunden aus der vortürkischen Epoche nirgends erwähnt. Die vom Staat organisierte Salzerzeugung begann erst zur Zeit der Türken, die den Namen dieses Gebietes übersetzten und ihre »Nahijas«, die wegen ihrer salzhaltigen Quellen beretis anfänglich kaiserliches »Has« wurden, »Memleha-i Bala« und »Memleha-i Zir« (Ober- und Untersalzwerk) nannten.

Der von uns bekanntgemachte Kanon stellt die älteste Urkunde hinsichtlich dieser Salzwerke dar. Er wurde bis heute weder veröffentlicht noch berief sich jemand auf ihn. Das Original des Kanons befindet sich im ausführlichen Defter des Zvorniker Sandjaks aus dem Jahre 1548. Wie es scheint, stellen die von den Türken genannten »Çob-Salzwerke« (Salzwerke auf Stäben oder Ruten) die ursprüngliche Salzproduktionsart, die hier vorgefunden ist, dar. Ansonsten bestand die Haupterzeugungsart von Salz zur Zeit der Osmanen im Auskochen salzigen Wassers in grossen, flachen Kesseln. Aus dem Kanon ist ersichtlich, dass bis zu seiner Bekanntmachung die Staatseinkünfte jährlich 61.397 Aktschen betragen. In dieser Zeit erzeugte der osmanische Staat nur einmal wöchentlich Salz in eigener Regie, während sechs Produktionstrage in Pacht gegeben wurden. Da der Salzproduktion gering einträglich war — es genügte das Einfuhrsalz aus Dubrovnik und Venedig — gaben ihn die Salzerzeuger manchmal auf und zogen in andere Länder.

Die Salzeinfuhreinsetzung aus Venedig nach Bosnien während des türkisch-venezianischen Krieges zwischen 1537 und 1540 hatte eine Ermangelung an Salz zu Folge, und so scheint es, ist dieser Kanon noch vor Ende des oben erwähnten Krieges erlassen. Von nun an erzeugte der Staat nur vier Tage wöchentlich Salz, während er drei Tage in der Woche verpachtete. Dadurch hatten sich die Staatseinnahmen mehr als verdoppelt; sie betragen jährlich 129.856 Aktschen. Während die Salzwerke von Ober Tuzla früher über grössere Verhältnis feststellbar und so wuchsen besonders die Einnahmen der Salzwerke von Unter Tuzla bedeutend. Wie es scheint, ist der durch den Kanon festgelgte Produktionsumfang während der ganzen Zeit der türkischen Herrschaft in Bosnien unverändert geblieben, da die aus 1548 sowie 1600² von der Salzwerken vermerkten Geldeinnahmen mit denen aus dem Jahre 1786 vollends übereinstimmen.

Ein besonderes Problem stellte das Holzanschaffen dar. Die christlichen Bauern waren verpflichtet, das ganze Jahr hindurch Brennholz herbeizuführen und waren wegen dieses Dienstes der Steuerlast der avariz-i divaniyye, tekalif-i örfiyye und salariye enthoben.

1. Istanbul, Başvekalet Arşivi, Tapu defter No. 260

2. Istanbul, Tapu defter No. 83